

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ОСТРОГРАДСЬКОГО

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
ЩОДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
„АНТРОПОЛОГІЯ”
ДЛЯ СТУДЕНТІВ ДЕННОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ
ЗА НАПРЯМОМ 6.030102 – „ПСИХОЛОГІЯ”

КРЕМЕНЧУК 2014

Методичні вказівки щодо самостійної роботи з навчальної дисципліни
„Антропологія” для студентів денної форми навчання за напрямом 6.030102 –
„Психологія”

Укладачі: д. б. н., проф. В. В. Никифоров,
старш. викл. О. О. Никифорова

Рецензентк. б. н., доц. О. І. Антонова

Кафедра біотехнологія і здоров'я людини

Затверджено методичною радою Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського

Протокол №__ від_____ 2014 р.

Голова методичної ради

проф. В. В. Костін

ЗМІСТ

Вступ.....	4
1 Навчальні елементи дисципліни.....	6
2 Теми та погодинний розклад лекцій, семінарських занять і самостійної роботи.....	11
3 Перелік тем та питань, для самостійного опрацювання.....	12
4 Питання до заліку.....	29
5 Теми рефератів.....	31
6 Критерії оцінювання знань студентів	32
Список літератури.....	34

ВСТУП

Мета курсу „Антропологія” – ознайомити студентів з основами антропологічних знань – науки про мінливість фізичного типу людини у часі і просторі, що складається із трьох розділів: антропогенез, мета якого – висвітлення процесу походження людини; морфологія та фізіологія людини, що вивчає міжгрупову мінливість морфологічних ознак серед населення земної кулі; расо-генез та етнічна антропологія, завданням якого є реконструкція процесу расоутворення, етногенезу та етнічної історії давніх і сучасних народів.

Пропонований курс розрахований на 54 години, 10 з котрих відводиться на лекції, 8 – на семінари і 36 – на самостійну роботу, в процесі якої студенти мають опрацювати додатковий матеріал з питань, які виносяться на залік, і підготувати реферат.

Програмою дисципліни передбачено вивчення 18 тем, *завданнями* яких є:

- визначення предмета антропології, висвітлення історії антропологічних знань,
- ознайомлення з методикою антропологічних досліджень,
- розгляд питань походження людини,
- з’ясування мінливості морфологічних ознак серед населення земної кулі,
- висвітлення основних принципів расових класифікацій людства і антропологічної структури народів світу,
- аналіз причин расових відмінностей людства і критика расистських теорій.

Уміти:

- простежувати становлення хомо сапієнс, виявляти причини гомінізації;
- встановлювати подібності та відмінності між особинами, популяціями, расами;

– вимірювати тіла (вимірювання живої людини, вимірювання кісток скелета, вимірювання черепа);

–відтворювати контури тіла, черепа.

Самостійна робота студентів з дисципліни „Антропология” передбачає роботу над підручниками, опрацювання лекційного матеріалу, ознайомлення з фаховою літературою, підготовку рефератів, участь науково-дослідній роботі, виступи на наукових конференціях. Самостійна робота спрямована на засвоєння матеріалу, передбаченого програмою курсу.

Вона може виконуватись в бібліотеках, навчальних кабінетах, комп’ютерних класах, удома.

Ступінь оволодіння знаннями студентами встановлюється у процесі поточного та підсумкового контролю.

Поточний контроль здійснюється шляхом фронтального опитування на початку лекції перевірки домашніх завдань на семінарах, а також під час індивідуальної співбесіди і за підсумками перевірки письмових контрольних робіт.

Протягом семестру студенти повинні підготувати реферат і періодично звітувати перед викладачем про самостійне опрацювання окремих питань курсу.

Всі види самостійної роботи студенти повинні подати у визначений термін. Після перевірки індивідуального завдання студент зобов’язаний виправити допущені помилки, інакше він не допускається до виконання наступного завдання.

Підсумковий контроль знань здійснюється під час заліку, який проводиться в усній або письмовій формі.

Міждисциплінарні зв’язки. Навчальна дисципліна „Антропология” є ґрунтовною та входить до циклу дисциплін базової загальноосвітньої підготовки психологів. Антропология є міжгалузєвою наукою, що має тісний зв’язок із загальною біологією, анатомією та фізіологією людини, зоопсихологією та порівняльною психологією.

1 НАВЧАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ ДИСЦИПЛІНИ

Анаболія – додавання нової стадії розвитку наприкінці морфогенезу, один з модусів філембріогенезів. Негативна анаболія – випадання кінцевої стадії онтогенезу.

Анагенез – напрям еволюційних змін, що сприяє до загальному удосконаленню будови організмів і відкриває шлях до подальшої прогресивної еволюції усієї філогенетичної галузі.

Антропогенез – процес історико-еволюційного формування фізичного типу людини; розділ антропології, який вивчає цей процес.

Антропоморфний – людиноподібний.

Архантропи – найдавніші люди, які з'явилися на земній кулі близько 1,5 млн років тому.

Білофодонтія – тип великих корінних зубів (молярів) із двома поперечними гребенями на коронці.

Біота – історично сформована сукупність живих організмів, об'єднаних загальною зоною поширення.

Вибриси – механочутливе жорстке волосся, розташоване на голові нижчих приматів.

Вторинні статеві органи – сукупність особливостей, що відрізняють у тварин і людей одну стать від іншої (крім первинних статевих ознак – органи репродуктивної системи).

Гігантизм – захворювання, пов'язане з надлишковим виділенням гормону росту (СТГ) у ростковому періоді.

Гомологія – подібність органів у різних видів, обумовлена їх філогенетичним спорідненням.

Градiєнт – спрямована зміна морфологічних або фізіологічних властивостей організму, що розвивається, або дорослого (органа).

Дистальний – розташований далі від центра або тіла його серединної

площини.

Диференціація – розчленовування первісно єдиної системи на більш-менш відособлені різноякісні частини.

Доліхокранія – варіант черепного покажчика, що відображає відношення ширини мозкового відділу черепа до його довжини, довгоголовість. Протилежний варіант – брахікранія, широкоголовість.

Дорзальний – звернений до спинної частини тіла.

Дріопітеки – викопні людиноподібні мавпи, котрі жили приблизно 23–10 млн років тому.

Ембріологія – наука про закономірності розвитку зародка.

Енеоліт – мідно-кам'яний вік.

Етногенез – походження народу. Процес формування нової етнічної спільноти на основі різних етнічних компонентів, що існували раніше.

Етнографія – історична наука, яка вивчає культуру та побут, етногенез і етнічну історію народів світу.

Ієрархія – система поведінкових зв'язків між особинами в групі тварин, один із регуляторів життя групи. Існують й інші тлумачення, наприклад, ієрархія систем в організмі тощо.

Ініціації – обряди посвячення молоді у дорослі в первісних суспільствах і в деяких сучасних народів.

Кайнозой – третя ера фанерозою, що настає за мезозоем, який почався 65–66 млн років тому і вміщує палеогеновий, неогеновий і антропогеновий періоди.

Канібалізм у тварин – поїдання особин свого виду, регулятор чисельності популяції, відомий у приматів (а також у гризунів, хижих тощо).

Каудальний – розташований ближче до заднього кінця тіла.

Кіфоз – випуклий назад контур хребта (зазвичай грудного відділу).

Класифікація – розподіл живих організмів за певною системою ієрархічно супідрядних груп – таксонів.

Комахоїдні – загін продавніх древніх і примітивних ссавців, що

з'явилися, напевно, на початку крейдяного періоду.

Комунікації – спілкування, передача інформації від людини до людини у процесі діяльності; сигнальні способи зв'язку у тварин.

Конвергенція – незалежний розвиток подібних ознак у різних груп організмів.

Краніологія – розділ антропології, що вивчає будову черепа людини.

Кроманьйонці – одна з груп неантропі, поширених переважно на території Західної Європи. Іноді кроманьйонцями називають усіх неантропів.

Латеральний – розташований на бічній частині тіла, органа, далі від їх серединної площини.

Лордоз – вигин хребта, спрямований випуклістю вперед.

Медіальний – розташований ближче до серединної частини тіла.

Мезозой – друга ера фанерозою, яка настає за палеозоем і передуює кайнозою, початок – близько 230 млн років тому, кінець – 66 млн. років тому, включає тріас, юру, крейду.

Мезоліт – середній кам'яний вік, проміжна епоха між палеолітом і неолітом, що почався близько 10 тис. років тому, відноситься до голоцену.

Механоламаркізм – концепція, яка пояснює еволюційні зміни організмів їх споконвічною здатністю доцільно (адаптивно) реагувати на зовнішні фактори.

Монофілія – походження групи організмів від загального предка на основі дивергенції (або адаптивної радіації), на відміну від поліфілії – походження даної групи організмів від декількох предкових груп, не пов'язаних близьким спорідненням.

Морфологія – формоутворення у процесі індивідуального або філогенетичного розвитку.

Нанізм – карликовий зріст, який може мати різну етіологію (гіпофізарний, тирсогенний, церебральний тощо).

Неандертальці – група палеоантропів, поширених у Західній та Центральній Європі. Неандертальцями часто називають усіх палеоантропів.

Неоантропи – люди сучасного фізичного типу, які з’являлися в Європі, Азії та Африці близько 40–35 тис. років тому.

Неоліт – новий кам’яний вік, настає за мезолітом, початок – близько 8–7 тис. років до нашої ери.

Неонтологія – комплекс біологічних наук, що вивчають сучасний органічний світ.

Одонтологія – розділ антропології, що вивчає будову зубів давніх і сучасних груп людства.

Ойкумена – та частина земної кулі, яка населена людьми.

Ортогенез – концепція, відповідно до якої еволюційний розвиток обумовлений внутрішніми факторами, що направляють його певним шляхом без участі природного добору.

Остеологія – розділ антропології, що вивчає будову кісток давньої та сучасної людини.

Палеоантропи – узагальнююча назва викопних людей, які жили в Європі, Азії та Африці близько 200–40 тис. років тому.

Палеоантропологія – розділ антропології, що вивчає фізичний тип викопних людей.

Палеодемографія – розділ демографії, який вивчає чисельність і склад народонаселення в первісному суспільстві.

Палеоліт – перша з двох основних епох кам’яного віку збігається з еоплейстоценом і плейстоценом, початок – близько 2–2,5 млн. років тому.

Палеонтологія – наука про викопних тварин і рослин.

Папілярні лінії – лінії на поверхні долоні та підошви людини.

Паралелізм – незалежний розвиток подібних ознак в еволюції близьких родинних груп організмів.

Пітекантропи – групу найдавніших людей, котрі жили у Південно-Східній Азії.

Примати – загін вищих ссавців, до якого належать напівмавпи, мавпи та людина.

Проскимальний – розташований ближче до центра або серединної площини тіла.

Рамапитеки – група викопних мавп кінця третинного періоду, кісткові рештки яких уперше були знайдені на території Індії.

Сагітальний – розташований у передньозадньому напрямку.

Синантропи – група найдавніших людей, які жили на території сучасного Китаю.

Соматологія – розділ антропології, який вивчає індивідуальну та міжгрупову мінливість будови тіла людини.

Соціогенез – процес формування людського суспільства.

Статеві цикли – періодично повторювані в статевозрілих самок вищих тварин морфологічні процеси, пов'язані з розмноженням.

Тектоніка літосферних плит – гіпотеза, яка припускає існування великих блоків земної кори, що переміщуються в горизонтальному напрямку.

Толерантність екологічна – здатність організму переносити несприятливі впливи середовища.

Третинний період – геологічна епоха, яка тривала від 65 до 3 млн років тому.

Урбанізація – багатосторонній історичний, соціально-економічний, демографічний і географічний процес підвищення значення міст у розвитку суспільства і збільшення питомої ваги міського населення.

Феталізація – спосіб еволюційних змін, що характеризується уповільненням темпів онтогенезу органів (систем), наслідком чого є збереження в дорослого організму ембріонального стану відповідних ознак.

Філогенез – історичний розвиток органічного світу в цілому і його окремих таксономічних груп.

Четвертинний період – сучасна геологічна епоха, яка розпочалася приблизно 3 млн років тому. Іноді її називають антропогеном (від грец. antropos – людина).

2 ТЕМИ ТА ПОГОДИННИЙ РОЗКЛАД ЛЕКЦІЙ, СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ І САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№ пор.	Тема	Кількість годин		
		Лекції	Семінарські заняття	Самостійна робота
ІІІ СЕМЕСТР				
1	Загальні уявлення про антропологию.	1		2
2	Зародження антропологічних знань у добу античності та середньовіччя.	1		2
3	Формування антропології як окремої наукової дисципліни.		1	2
4	Розвиток антропології в Україні.			2
5	Методика палеоантропологічних досліджень.		1	2
6	Методика соматологічних, одонтологічних, дерматогліфічних і гематологічних досліджень.	1		2
7	Місце людини у природі. Еволюційні попередники людей.		1	2
8	Архантропи (найдавніші люди).	1		2
9	Палеоантропи (давні люди).	1		2
10	Неоантроп (людина сучасного фізичного типу).	1		2
11	Вузлові проблеми процесу антропосоціогенезу у світлі сучасних наукових даних.	1		2
12	Основні принципи расових класифікацій людства.	1		2
13	Антропологічна структура народів Європи і Африки.		1	2
14	Антропологічна структура народів Азії.		1	2
15	Антропологічна структура народів Америки, Австралії та Океанії.		1	2
16	Походження рас.	1	1	2
17	Критика расистських теорій.	1		2
18	Антропологічний склад українського народу.		1	2
	Разом за ІІ семестр:	10	8	36
	<i>Форма контролю: залік</i>			

3 ПЕРЕЛІК ТЕМ І ПИТАНЬ, ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Тема 1 Загальні уявлення про антропологію

Походження терміна „антропологія”. Зміст та основні завдання антропології як науки про мінливість фізичного типу людини у часі і просторі. Основні розділи антропологічних знань: антропогенез, або походження людини; морфологія та фізіологія людини; расо- і етнічна антропологія. Місце антропології в системі наукових знань та її зв'язок з іншими природничими та гуманітарними дисциплінами, а саме: біологією, геологією, психологією, історією первісного суспільства, археологією, етнологією, демографією тощо. Загальні уявлення про основні напрями та методи антропологічних досліджень. Основні поняття та категорії антропологічної науки. Роль антропології у вивченні питань походження людини, умов життєдіяльності первісних колективів і формування людського суспільства. Використання антропологічних даних як джерела історичної інформації у висвітленні етногенетичної проблематики.

Питання для самоперевірки

1. Що означає термін „антропологія”?
2. Які розділи входять у систему антропологічних знань?
3. Як можна окреслити коло питань історичного характеру, для висвітлення яких широко залучають дані антропології?

Література: [1, с. 58–59; 3, с. 42–43; 9, с. 8–12; 25, с. 67–68; 27, с. 41–47].

Тема 2 Зародження антропологічних знань у добу античності та середньовіччя

Перші спроби визначити місце людини в природі і висвітлити питання її походження. Праці Анаксимандра, Демокріта, Емпедокла та інших давньогрецьких мислителів. Аристотель про визначальні риси людини, завдяки яким вона займає панівне становище у природі, а саме: прямоходіння, здатність мислити, членороздільне мовлення. Філософська поема римського поета і

філософа Лукреція Кара, „Про природу речей”. Геродотова „Історія” і праця Гіппократа, „Про повітря, води й місцини” як джерела інформації з антропології, давньої історії та етнології Східної Європи, Кавказу, Середньої Азії. Вивчення людини в добу середньовіччя. Праці Аль-Масуді, М. Сервета, А. Везалія. Великі географічні відкриття і розширення уявлень європейців про населення віддалених куточків земної кулі. Ф. Бернє як автор першої в світі антропологічної класифікації людства. Поглиблення знань європейців про людиноподібних мавп. Праця учасника першої кругосвітньої подорожі Пігафетті „Опис землі Конго”. Англійський учений Е. Тайзон про анатомічну будову шимпанзе. Зародження думок про спорідненість людини з тваринним світом.

Питання для самоперевірки

1. Як античні вчені уявляли собі походження людини?
2. Завдяки яким рисам людина, за Аристотелем, посідає панівне місце в природі?
3. Хто з учених Стародавньої Греції навів свідчення про давні племена та народи, які жили на сучасній території України?

Література: [4, с. 38–39; 5, с. 76–78; 8, с. 38–42; 21, с. 27–28; 26, с. 11–17]

Тема 3 Формування антропології як окремої наукової дисципліни

Натуралісти та філософи XVIII – початку XIX ст. про місце людини в природі. Шведський анатом К. Лінней про місце людини в природі і расовий поділ людства у праці „Система природи”. Теорія антропогенезу французького натураліста Ж.-Б. Ламарка. Расознавчі студії XVIII – першої половини XIX ст. Расові класифікації людства у праці французького вченого Жордж-Луї Леклерка де Бюфона „Природнича історія” і „Книзі про природжені відмінності людського роду” німецького дослідника Й. Блуменбаха.

Накопичення відомостей про фізичні риси народів Російської імперії. Велика Сибірська експедиція 1733–1743 рр. Книга С. Крашеніннікова „Опис

землі Камчатки”.Боротьба між моногеністами та полігеністами. Класифікація людства, запропонована шведським анатомом А. Ретціусом.

Дарвінізм і його вплив на розвиток антропологічних знань. Праці Т. Гекслі та Е. Геккеля в царині антропогенезу. Відкриття кісткових решток неандертальців і пітекантропів і дискусії навколо цих знахідок. Виникнення антропологічних товариств та їх значення в історії антропології. Антропологічна діяльність А. П. Богданова, М. М. Миклухо-Маклая, Д. М. Анучина та ін. Удосконалення антропометричної та антропоскопічної методик на початку ХХ ст. Праці англійського вченого К. Пірсона, німецького анатома Р. Мартіна, російського вченого В. Бунака та ін. Основні напрями сучасних досліджень в царині антропогенезу, морфології та фізіології людини, расознавства і етнічної антропології.

Питання для самоперевірки

1. Хто і коли запропонував першу в світі расову класифікацію людства?
2. Який поділ роду Номо запропонував Карл Лінней?
3. У чому суть Ламарківської теорії антропогенезу?
4. Значення антропологічних товариств у формуванні антропології як окремої наукової дисципліни.
5. Як удосконалювалися методи антропологічних знань наприкінці минулого – на початку нинішнього століття?

Література: [1, с. 48–50; 3, с. 42–43; 17, с. 4–7; 20, с. 7–8; 28, с. 41–42].

Тема 4 Розвиток антропології в Україні

Розвиток антропології в Україні. М. Максимович про місце людини в природі. Антропологічні спостереження Де ла Фліза. П. Чубинський проантропологічний склад українського народу. Ф. Вовк – засновник української антропології. Кабінет антропології ім. Ф. Вовка Всеукраїнської Академії Наук. Антропологічні дослідження А. Носова. Основні напрями діяльності антропологічних осередків Києва, Харкова, Львова та інших міст України у 20–30-х роках. ХХ ст. Праці С. Руденка, І. Раковського, Р. Єндика, Л.

Ніколаєва. Розвиток вітчизняної антропології у другій половині ХХ ст. Основні підсумки досліджень Української антропологічної експедиції 1956–1963 рр. під керівництвом В. Дяченка. Праці Є. І. Данілової та Р. О. Старовойтової у царині гематології. Антрополого-одонтологічні та дерматогліфічні дослідження в Україні. Антропологічні дослідження давнього та середньовічного населення України у другій половині ХХ ст. Праці Г. Ф. Дебеца, Т. С. Кондукторової, Т. С. Алексєєвої, Г. П. Зіневич, С. І. Круц, І. Д. Потехіної та ін. Сучасний стан вітчизняної антропології. Антропологічні осередки в академічних інституціях і вищих навчальних закладах України.

Питання для самоперевірки

1. Що Ви знаєте про антропологічну спадщину Федора Вовка?
2. В яких напрямках антропології працювали українські вчені у повоєнні роки?
3. Первісне заселення теренів України: антропологічний аспект.
4. Антропологічний склад українського народу.
5. Феногеографічні області України.
6. Генетичні витоки українців у світлі даних антропології.

Література: [2, с. 13–14; 15, с. 7–8; 16, с. 8–10; 18, с. 67–69; 31, с. 40–42].

Тема 5 Методика палеоантропологічних досліджень

Основні напрями палеоантропологічних досліджень. Антропологічний інструментарій: ковзний, товстотний, координатний циркулі; мандибулометр – прилад для фіксації розмірів і кутів нижньої щелепи; остеометрична дошка тощо. Методика збирання палеоантропологічних матеріалів під час археологічних розкопок. Кісткові рештки людедей як джерело історичної інформації. Визначення біологічного віку дитини і дорослої людини на підставі кісткових решток. Строки прорізування і ступінь стертості зубів. Строки облітерації черепа і окостеніння посткраніального скелета. Статеві відмінності в будові таза. Статеві відмінності в морфології довгих трубчатих кісток. Загальні уявлення про морфологію людського черепа. Краніометричні

точки. Програма краніологічних досліджень. Основні діаметри, індекси і описові ознаки черепа. Лицеві кути. Міжгрупова мінливість краніологічних ознак. Штучна деформація черепа. Реконструкція обличчя людини за черепом. Загальні уявлення про морфологію посткраніального скелета. Остеометричні точки. Вимірні та описові ознаки посткраніального скелета. Визначення зросту та пропорцій тіла людини за розмірами довгих трубчатих кісток. Міжгрупова мінливість остеологічних ознак.

Питання для самоперевірки

1. Якими є основні напрями палеоантропологічних досліджень?
2. Як потрібно збирати, реставрувати та транспортувати кісткові рештки людей із стародавніх поховань?

3. Як можна визначити стать і вік людини за її кістковими рештками?

Література: [3, с. 81–82; 4, с. 37–38; 7, с. 38–42; 10, с. 57–58; 12, с. 74–75].

Тема 6 Методика соматологічних, одонтологічних, дерматогліфічних і гематологічних досліджень

Антропологічні дослідження сучасних людей: програма і методи. Загальні уявлення про описові, чи якісні, і кількісні, чи вимірні, ознаки.

Соматометрія та соматоскопія. Методи визначення ознак волосяного покриву та кольору очей і волосся. Вимірні ознаки голови обличчя. Виміри тіла людини. Пропорції та фізичний розвиток людини. Міжгрупова мінливість соматологічних ознак. Загальні уявлення про морфологію зубів. Описові ознаки: форма лінгвальної поверхні різців, будова верхніх і нижніх молярів, одонтологічні ознаки тощо. Розміри зубів. Міжгрупова мінливість одонтологічних ознак. Загальні уявлення про папілярні лінії долоні та пальців людини.

Основні типи візерунків пальців: дуги А, петлі L, завитки W. Основні лінії долоні: А, В, С, D. Візерунки та трирадіуси долоні (узори на гіпотенарі, додаткові міжпальцеві трирадіуси, осьові трирадіуси тощо). Міжгрупова мінливість дерматогліфічних ознак. Явище аглютиції. Групи крові, системи

ABO і MN. Резус-фактор, Дієго-фактор, гемоглобін, гаптоглобіни тощо. Міжгрупова мінливість гематологічних ознак.

Питання для самоперевірки

1. Що вивчає краніологія, остеологія, соматологія, одонтологія, дерматогліфіка та гематологія?
2. Визначальні риси людини, завдяки яким вона займає найвищий щабель історико-еволюційного розвитку органічного світу.
3. Загальні уявлення про методи антропологічних досліджень.
4. Методика палеоантропологічних досліджень.

Література: [3, с. 56–57; 4, с. 112–113; 23, с. 77–78; 29, с. 123–124; 30, с. 146–148].

Тема 7 Місце людини в природі. Еволюційні попередники людей

Місце людини – представника виду *Homo sapiens* („людини розумної“) – у зоологічній систематиці. Людина як суспільна істота, наділена свідомістю, яка характеризується вертикальним положенням тіла, ходінням на двох ногах, високорозвинутою рукою, великим головним мозком і здатністю виготовляти знаряддя праці. Спільні риси людини та людиноподібних (антропоморфних) мавп (шимпанзе, горил, орангутангів і гібонів). Сучасна наука про час відокремлення антропоморфних мавп від спільного з людьми еволюційного стовбура. Найдавніші еволюційні витоки людини. Дріопітеки, проконсули, рамапітеки. Гіпотетичний пращур гомінідів – людей та вищих мавп, які перейшли до прямоходіння. Австралопітеки – прямоходячі мавпи – безпосередні попередники людей. Фізичні риси грацильних і масивних австралопітеків, їх роль у процесі антропогенезу. Сучасна наука про прабатьківщину людства. Морфологічні особливості *Homo habilis* („людини вмілої“) та її місце в еволюційній історії людства. Час і місце появи „людини вмілої“. Проблема грані між людиною та твариною. Олдувайська, або олдованська, археологічна культура. Знаряддя праці олдувайського типу. Структура колективів *Homo habilis*. Статевовіковий розподіл праці.

Питання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте фізичний тип безпосередніх предків людей – австралопітеків. Що Ви знаєте про їхній спосіб життя?
2. „Гомо хабіліс” – це людина чи тварина?
3. Прабатьківщина людства.
4. Натуралісти та філософи XVIII – початку XIX ст. про місце людини у природі.

Література: [2, с. 33–34; 5, с. 25–26; 8, с. 68–70; 24, с. 78–79; 25, с. 64–65, 27, с. 54–55].

Тема 8 Архантропи (найдавніші люди)

Вплив природних умов на процес антропогенезу. Льодовикові епохи: гюнц, міндель, рісс, вюрм. Час появи на земній кулі перших „справжніх” людей. Загальна характеристика архантропів як представників біологічного виду *Homo erectus* („людини прямоходячої”). Морфологічні особливості олдувайських пітекантропів та атлантропів Африки; пітекантропів о. Ява (Індонезія), синантропів Китаю, архантропів Європи (місцезнаходження Гайдельберг, Більцингслебен у Німеччині, Араго у Франції, Петралона в Греції, Вертешселеш в Угорщині тощо). Шляхи і напрямки первісного заселення території України. Стоянка поблизу с. Королево (Закарпаття). Трудова діяльність архантропів. Ашельська археологічна культура. Кам’яне рубило як універсальне знаряддя ашельської доби. Значення загінного полювання на великих тварин і збиральництва в життєдіяльності архантропів. Поява тимчасових поселень і найдавніших світі житлових конструкцій в Каламбо (Замбія), Латамне (Сирія), Терра-Аматі (Франція) тощо. Використання вогню найдавнішими людьми під час полювання (Амброн, Іспанія), для обігріву печер, пристосованих для житла (Чжоукоудянь, Китай), штучних житлових конструкцій (Терра-Амата) та приготування їжі. Ранній етап становлення людського суспільства. Чисельність колективів архантропів. Прагромада. Сімейно-шлюбні відносини на ранніх етапах існування

прагромади.

Питання для самоперевірки

1. В яких місцях земної кулі виявлено кісткові рештки архантропів?
2. Коли люди вперше почали використовувати вогонь?
3. Методика збирання, система обліку і архівації палеоантропологічних матеріалів під час археологічних розкопок.

Література: [1, с. 28–29; 7, с. 44–45; 9, с. 36–38; 18, с. 98–99; 19, с. 41–42; 21, с. 56–57; 28, с. 76–78].

Тема 9 Палеоантропи (давні люди)

Час появи на земній кулі давніх людей – палеоантропів, або неандертальців. Місцезнаходження стоянок давніх людей на теренах Африки, Європи, Середньої, Центральної та Східної Азії. Ранні (пресапійєнси, чи пренеандертальці) та пізні, або „класичні”, неандертальці Європи. Вплив кліматичних умов прильодовикової зони на формування фізичного типу пізніх європейських палеоантропів. Морфологічні особливості „класичного” неандертальця з Ла-Шапель-о-Сен (Франція). Палеоантропи Передньої Азії (Схул, Кафзех), Ірану (Шанідар), Центральної Азії (Тешик-Таш), Африки (Брокен-Гілл), України (Киїк-Коба, Заскальне) тощо. Мустьєрська археологічна культура. Знаряддя праці мустьєрської доби. Вдосконалення „крем’яної індустрії”, вироби із кістки та дерева, поява знарядь, виготовлених із кількох матеріалів. Полювання на великого та середнього звіра (мамонтів, носорогів, бізонів, ведмедів, північних оленів тощо) як основа життєдіяльності палеоантропів, які жили в умовах помірного та прохолодного клімату. Спорудження штучних жител. Особливості конструкції житла із кісток мамонта неподалік с. Молодова (Україна). Штучне житло неандертальців у печері Лазарет (Франція). Прагромада як форма суспільної організації палеоантропів. Соціальна згуртованість первісних колективів і турбота про одноплемінників. Поява перших поховань. Зачатки найдавніших релігійних уявлень і первісних форм релігії. Культ печерного ведмедя.

Зародженняпервісного мистецтва. Сучасна наука про роль і місце палеоантропів у процесі антропогенезу.

Питання для самоперевірки

1. Що є основою життєдіяльності європейських неандертальців?
2. Коли з'явилися перші поховання?
3. Основні принципи створення „документальних антропологічних портретів”.

Література: [3, с. 45–46; 7, с. 68–69; 9, с. 23–24; 19, с. 7–8; 28, с. 21–22].

Тема 10 Неоантроп (людина сучасного фізичного типу)

Сучасна наука про час і місце виникнення неоантропа – людини сучасного фізичного типу. Моноцентризм і поліцентризм. Гіпотези Ф. Вайденрейха, К. Куна, А. Томи, Я. Рогінського, В. Алексеєва, П. Ендрюса, Г. Брейера, Л. Шотта, Г. Стрінгера щодо основних осередків, часу і особливостей формування *Homo sapiens*. Визначальні риси фізичного типу кроманьйонців (високий зріст, прямий лоб, відсутність надбрівного валика, наявність чітко окресленого підборідного виступу тощо) та інших верхньопалеолітичних – гримальдійської та брянської – рас Європи. Місцезнаходження і особливості фізичного типу верхньопалеолітичних людей в Азії та Африці. Сучасна наука про залюднення Америки, Австралії та Океанії. Спосіб життя, господарська діяльність і технологічні навички людей доби верхнього палеоліту. Особливості загінного полювання і використання штучних пасток – ловильних ям. Використання кременю, кістки та дерева для виготовлення знарядь праці. Поширення комбінованих знарядь, виготовлених із різних матеріалів, та перших механізмів – списометалок. Обробка шкір і виготовлення одягу. Конструкція жител із кісток мамонта. Поселення мисливців на мамонта на теренах України. Громада як форма соціальної організації людей верхньопалеолітичної доби. Сімейно-шлюбні стосунки. Кооперація праці, розподіл продуктів життєзабезпечення, форми власності. Соціалізація дітей і підлітків. Ініціації. Структура, організація влади і управління. Чисельний і

якісний склад ранньопервісної общини. Розквіт первісного мистецтва: печерного живопису, скульптури, гравіювання. Культове призначення зображень тварин (мамонтів, бізонів, гірських козлів тощо) на стінах печерних галерей Західної Європи. Скульптурні зображення верхньопалеолітичних „венер” як відображення культу жінок у добу верхнього палеоліту. Зародження первісних форм релігії: анімізму (віри в існування душі), фетишизму (наділення предмета надприродною силою), тотемізму (віри у магічний зв'язок і кривну спорідненість роду з якимось видом тварин). Магічні обряди верхньопалеолітичних людей.

Питання для самоперевірки

1. Коли виникли люди сучасного фізичного типу?
2. Які риси фізичного типу були притаманні кроманьйонцям Західної Європи?
3. Сучасна наука про прабатьківщину людства.
4. Розвиток мозку предків сучасних людей, виникнення мовлення та мислення.

Література: [1, с. 34–35; 7, с. 21–23; 8, с. 62–63; 18, с. 6–8; 27, с. 51–52].

Тема 11 Вузлові проблеми процесу антропосоціогенезу у світлі сучасних наукових даних

Сучасна наука про прабатьківщину людства – основний осередок процесу антропогенезу. Основні аргументи на користь африканської гіпотези: сприятливий комплекс природних умов для „олюднення” мавп, що склався в Східній Африці наприкінці третинного геологічного періоду; знаходження кісткових решток австралопітекових і „габілісів” у цьому регіоні земної кулі; поширення у Східній Африці сучасних людиноподібних мавп – шимпанзе та горил. Південноазіатська та сибірська гіпотези місцезнаходження прабатьківщини людства. Розвиток мозку первісних людей, виникнення мовлення та мислення. Неухильне збільшення обсягу мозку та розширення „сутолюдських” зон по лінії „пітекантроп → синантроп →

палеоантроп”. Поліпшення структури голосових органів як однієї з передумов виникнення мовлення. Зв’язок між мисленням і мовленням, поняттям(абстрактним образом предмета та дії) та словом. Основні етапи формування мовлення людей. Чинники процесу гомінізації і роль „культурної адаптації” у процесі антропогенезу. Значення природних умов, трудової діяльності, природного відбору та мутацій. Удосконалення фізичного типу та соціальної організації первісних людей у добу нижнього палеоліту. Завершення процесу формування біологічного виду *Homo sapiens* на межі нижнього та верхнього палеоліту 40–35 тис. років тому. Припинення дії природного відбору.

Питання для самоперевірки

1. Як основні морфологічні ознаки варіюють серед населення земної кулі?
2. Чи існують закономірності географічного розподілу гематологічних, одонтологічних і дерматогліфічних ознак?
3. Рушійні сили антропогенезу.

Література: [5, с. 8–9; 11, с. 62–63; 15, с. 7–9; 20, с. 37–38; 18, с. 71–73].

Тема 12 Варіації антропологічних ознак серед населення земної кулі.

Основні принципи расових класифікацій людства

Мінливість морфологічних ознак серед населення земної кулі. Форма і ступінь жорсткості волосся на голові людини; розвиток третинного волоссяного покриву; колір волосся; розміри та форма голови; будова обличчя (вертикальне та горизонтальне профілювання, форма носа, ступінь виступання носових кісток, будова м’яких тканин очної ділянки, будова губ тощо). Зріст, пропорції, вага та фізичний розвиток народів світу. Варіації провідних одонтологічних (лопатоподібність верхніх медіальних різців, горбик Карабеллі, будова нижніх молярів тощо), дерматогліфічних (дельтовий індекс, індекс Каммінса тощо) і гематологічних ознак серед населення земної кулі. Основні принципи расових класифікацій людства. Поняття „велика раса”, „мала раса”, „перехідна раса”, „антропологічний тип”. Антропологічні класифікації людства Й. Денікера, Е. Ейкштедта, В. Бунака, Г. Дебеца, Я. Рогінського і М. Левіна. Коротка

морфологічна характеристика основних расових груп людства: великої європеїдної (євразійської); великої негроїдної (екваторіальної, або австрало-негроїдної); монголоїдної (азійсько-американської). Співвідношення расових, етнічних і лінгвістичних класифікацій. Єдність ареалу як спільна ознака понять „раса”, „етнос”, „популяція” на ранніх етапах розвитку людства. Відсутність внутрішнього причинного зв’язку між фізичним типом, етнічною належністю та мовою сучасних людей.

Питання для самоперевірки

1. Перші антропологічні класифікації людства.
2. Співвідношення расових, етнічних і лінгвістичних класифікацій народів земної кулі.
3. Варіації соматологічних ознак серед сучасного населення земної кулі.
4. Варіації зросту та пропорцій тіла серед населення земної кулі.
5. Мінливість одонтологічних і дерматогліфічних ознак серед населення земної кулі.

Література: [2, с. 38–40; 7, с. 62–63; 15, с. 8–12; 22, с. 9–12; 30, с. 11–13].

Тема 13 Антропологічна структура народів Європи і Африки

Антропологічні класифікації населення Європи кінця XIX– початку XX ст. Схеми І. Ріпеля (тевтонська, альпійська та середземноморська раси) і Й. Денікера (північна, східна, іберійсько-острівна, західна, середземноморська, адриатична, або динарська, раси). Сучасні антропологічні класифікації народів Європи. Північна та південна гілки європеїдів. Морфологічні особливості носіїв північних (атлантико- та біломоро-балтійська малі раси), південних (індо-середземноморська та балкано-кавказька малі раси) та перехідних (середньоєвропейська мала раса) рас великої європеїдної раси. Особливості палеоєвропейського та лопарського реліктових антропологічних комплексів. Корінна людність Африки за даними антропології. Поширення рас індо-середземноморської раси на півночі континенту серед арабської та берберської людності. Фізичний тип негроїдних народів середньої та південної

смуги Африки – представників негрської, негрильської та бушменської малих рас. Загальна характеристика людності перехідної ефіопської раси на північному сході континенту. Особливості фізичного типу мальгашів Мадагаскару.

Питання для самоперевірки

1. Які малі раси поширені в Європі та Африці?
2. Сучасна наука про причини виникнення расових відмінностей народів Європи та Африки.
3. Вплив зовнішнього середовища на формування європеїдної раси танегроїдних народів.

Література: [3, с. 23–25; 8, с. 6–7; 9, с. 87–88; 23, с. 43–45; 25, с. 21–24].

Тема 14 Антропологічна структура народів Азії

Загальна характеристика населення Азії як ареалу монголоїдних, європеїдних та австралоїдних антропологічних типів. Чисельне переважання монголоїдів. Дві гілки „класичних” монголоїдів: тихоокеанська, яка включає далекосхідну та південноазійську малі раси, та північна, що охоплює північноазійську і арктичну малі раси монголоїдів. Антропологічні особливості населення Китаю та Кореї як представників далекосхідної малої раси. Поява австралоїдних рис в ареалі поширення південноазійської малої раси (Індокитай). Фізичний тип корінної людності Сибіру, Монголії, Північного Китаю – представників північноазійської малої раси. Морфологічні особливості етнічних груп Чукотського півострова – ареалу арктичної раси. Різновиди європеїдних індо-середземноморської (народи Близького Сходу й Ірану, окремі етнічні групи Закавказзя, Середньої Азії, Пакистану, Афганістану тощо) та балкано-кавказької (деякі етнічні групи Закавказзя та Середньої Азії) європеїдних малих рас. Південносибірська, уральська, південноіндійська (дравідська) та курильська малі перехідні раси. Ведоїдна раса на території Південної Азії як грацильний варіант австралоїдів. Представники меланезійської раси на території Південно-

Східної Азії.

Питання для самоперевірки

1. Антропологічний склад населення Азії.
2. Які малі раси поширені в Азії?
3. Раси, психіка, культура.

Література: [2, с. 47–49; 6, с. 73–74; 20, с. 68–72; 23, с. 97–98].

Тема 15 Антропологічна структура народів Америки, Австралії та Океанії

Переважає на теренах Американського континенту нащадків європейських колоністів як представників великої європеїдної раси. Афроамериканці. Корінне населення Америки у світлі даних антропології. Класифікація Й. Денікера (північно-американська, середньо-американська, патагонська та південноамериканська малі раси). Сучасні уявлення про антропологічні особливості індіанців Північної та Південної Америки. Загальна характеристика американської малої раси. Поширення рис арктичної раси на півночі континенту серед ескімосів – корінної людності цього регіону. Антропологічна характеристика населення Австралії та Океанії. Переважає серед сучасної людності Австралії носіїв європеїдних рис. Аборигени Австралії як представники однієї з найдавніших рас людства – австралійської. Різновиди малої меланезійської раси на острові Нова Гвінея та дрібних островах Меланезії. Особливості папуаського антропологічного типу. Своєрідність фізичних рис перехідної полінезійської раси, поширеної на Новій Гвінеї, островах Полінезії та Мікронезії.

Питання для самоперевірки

1. Коли, як і ким вперше заселялися території Америки та Австралії?
2. Антропологічний склад населення Австралії та Океанії.
3. Антропологічний склад населення Америки.

Література: [7, с. 42–43; 20, с. 58–62; 27, с. 87–88; 31, с. 61–63].

Тема 16 Походження рас

Сучасна наука про виникнення антропологічних (расових) відмінностей. Гіпотеза про існування в минулому двох вихідних расових комплексів – західного, або євро-африканського, та східного, або азійсько-океанійського (О. Зубов, М. Чебоксаров). Гіпотези моноцентризму та поліцентризму. Сучасна наука про час виникнення расових відмінностей серед людності земної кулі. Чинники процесу расоутворення. Вплив зовнішнього середовища на формування великих рас. Адаптивний характер негроїдних (темний колір шкіри, густе кучеряве волосся, широкий ніс, вузька, довга та висока голова тощо), європеїдних (світлий колір шкіри, вузький ніс, що виразно випинається з площини обличчя, тощо) та монголоїдних (плескатисть обличчя, слабка випинання носа тощо) ознак. Вплив екологічних чинників на формування антропологічних особливостей (низький зріст, загальна грацильність) пігмеїв Африки і пропорцій тіла народів Крайньої Півночі (брахіоморфний тип) і Східної Африки (доліхоморфний тип). Значення географічної ізоляції у процесі формування расових відмінностей. Генетико-автоматичні процеси, або „генний дрейф”. Змішування як важливий чинник расотворчих процесів. Зміни расових ознак та їхніх комплексів у процесі соціально-економічного розвитку людства. Процеси грацилізації та брахікефалізації. Епохальна динаміка довжини тіла (зросту).

Питання для самоперевірки

1. Що таке раса? Основні принципи расових класифікацій.
2. Які малі раси поширені в Євразії, Африці, Австралії і на Американському континенті?
3. В який історичний період у загальних рисах сформувались великі раси?
4. Чи змінювались расові ознаки у процесі соціально-економічного розвитку людства?
5. Вплив зовнішнього середовища на формування расових (антропологічних) ознак.

Література: [2, с. 38–39; 3, с. 62–64; 9, с. 85–86; 22, с. 32–33; 31, с. 7–9].

Тема 17 Критика расистських теорій

Расизм, як сукупність антинаукових концепцій про фізичну та психічну нерівноцінність різних груп людства. Зародження расистських уявлень в античний час і добу середньовіччя. Елементи расизму у працях Аристотеля і Бань Гу. Расизм і работоргівля. Расистська суть книги Н. Ноттона і Д. Гліддона „Типи людства” „Трактат про нерівність людських рас” А. Гобіно. Соціал-дарвінізм як різновид расистської ідеології. „Нордична” теорія та її послідовники (М. Чемберлен, Г. Гюнтер та ін.).

Хибні уявлення про переваги „арійської” раси. Расизм і ксенофобія як офіційна ідеологія фашизму. Практичні наслідки втілення ідеології німецьких фашистів. Сутність психорасизму. Наукові докази неспроможності уявлень про біологічну нерівноцінність людських рас. Однаковий рівень біологічного розвитку всіх представників виду *Homo sapiens* (наявність високорозвинутого мозку зі значною кількістю борозен і звивин; кисті з протиставленим великим пальцем; стопи із поздовжнім зводом, який забезпечує прямоходіння тощо). Раса, психіка, культура. Відсутність доказів психічної нерівноцінності рас людства. Культурні відмінності як результат історичного розвитку народів світу.

Питання для самоперевірки

1. Географічна ізоляція та змішування як чинники расогенезу.
2. Первинні і вторинні центри расоутворення у Старому Світі.
3. Зміни расових ознак у ході соціально-економічного розвитку людства.
4. Зародження расистських поглядів. Расизм і работоргівля.
5. Расистські концепції другої половини XIX – XX ст.
6. Наукова неспроможність уявлень про біологічну нерівноцінність рас.

Література: [2, с. 42–44; 3, с. 44–45; 18, с. 48–51; 20, с. 37–38; 24, с. 54–55; 31, с. 133–134].

Тема 18 Антропологічний склад українського народу

Основні віхи антропологічного вивчення українського народу. Сутність

антропологічної концепції Ф. Вовка (відносна антропологічна однорідність і приналежність українців до адриатичної абодинарської раси). Наслідки Української антропологічної експедиції 1956–1963 рр. Гематологічні, одонтологічні та дерматогліфічні дослідження українців. Антропологічний склад сучасного населення України за підсумками комплексного аналізу із залученням даних антропометрії, одонтології, дерматогліфіки та гематології. Антропологічні зони на території історичних українських земель: північна, центральна, західна та південна. Ступінь антропологічної однорідності і місце українців у системі антропологічних типів Європи. Основні напрями етногенетичних зв'язків українського народу у світлі даних антропології. Українці як автохтони Півдня Східної Європи. Роль іранського, балтського, тюркського, фракійського та фінського компонентів у формуванні фізичних рис сучасної української людності.

Питання для самоперевірки

1. Чи виділяються в антропологічному складі українського народу окремі варіанти?
2. В яких регіонах України простежується вплив балтського, іранського чи тюркського морфологічних компонентів?
3. Розвиток антропології в Україні впродовж ХХ ст.
4. Антропологічний склад українського народу: загальна характеристика.

Література: [2, с. 57–58; 9, с. 45–47; 13, с. 76–77; 16, с. 5–8; 31, с. 42–43].

4ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Основні етапи формування антропологічних знань.
2. Антропологічні дані як джерело історичної інформації.
3. Свідчення античних авторів про етнічний і антропологічний склад давнього населення України.
4. Накопичення антропологічних знань у добу пізнього середньовіччя.
5. Антропологічні дослідження Павла Чубинського.
6. Антропологічна спадщина Федора Вовка та сучасна наука.
7. Методичні основи антропологічних досліджень.
8. Основні напрями палеоантропологічних досліджень.
9. Теоретичні підвалини антропологічної реконструкції.
10. „Документальні антропологічні портрети” давньої людності України.
11. Сучасна наука про прабатьківщину людства.
12. „Гомо хабіліс” – людина чи тварина?
13. Архантропи – найдавніші люди.
14. Палеоантропи – давні люди.
15. Давні люди на теренах України (фізичний тип і спосіб життєдіяльності).
16. Сучасна наука про час і місце появи неоантропів.
17. Антропологічна характеристика європейських неоантропів.
18. Зародження найдавніших релігійних уявлень.
19. Виникнення мистецтва.
20. Соціальні аспекти антропогенезу.
21. Чинники процесу антропогенезу.
22. Розвиток мовлення і мислення у світлі даних антропології.
23. Групи крові системи АВО населення Європи.

24. Варіації дельтового індексу і лопатоподібних форм верхніх різців серед народів світу.
25. Як, де і коли виникли людські раси?
26. Антропологічна класифікація народів Європи.
27. Аборигени Австралії за даними антропології.
28. Антропологічна характеристика папуасів Нової Гвінеї.
29. Проблема первісного заселення Америки у світлі даних антропології.
30. Значення географічного середовища у процесі расоутворення.
31. Значення ізоляції та змішування у процесі расоутворення.
32. Чинники расотворчих процесів.
33. Основні напрями сучасних расотворчих процесів.
34. Критика расистських теорій.
35. Раса, психіка, культура.
36. Первісне заселення теренів України: антропологічний аспект.
37. Антропологічний склад українського народу.
38. Феногеографічні області України.
39. Генетичні витоки українців у світлі даних антропології.

5ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Антропология як галузь сучасної науки.
2. Розділи біологічної антропології.
3. Етапи становлення антропології як самостійної дисципліни.
4. Методи вивчення викопних останків.
5. Популяції людини та їх структура.
6. Мінливість, її типи та вплив на популяцію та вид.
7. Антропологічні ознаки та їх класифікація.
8. Міжпопуляційні стосунки давніх людей.
9. Міграції та фактори, які регулюють міграційну активність.
10. Теорії виникнення життя. Сучасні теорії виникнення людини.
11. Антропогенез та його етапи.
12. Систематика приматів та місце людини в ній.
13. Східне та відмінне в поведінці людини та інших приматів. Дослідження поведінки предків людини.
14. Виникнення сучасної людини.
15. Перші люди, основні етапи становлення людини.
16. Сім'я людини. Чинники виникнення сім'ї як одиниці людської спільноти.
17. Ранні форми спілкування древніх людей.
18. Взаємодія індивідів у спільнотах.
19. „Соціальні знання” і життя у спільнотах.
20. Расові ознаки та класифікація рас. Расове різноманіття.
21. Концепції расоведення.
22. Расизм, його виникнення та наслідки.
23. Шлях до людини: значення середовища і поведінки.

24. Відмінності спільностей тварин і людської спільності.
25. Пристосувальні можливості людини. Адаптивні типи людини.
26. Становлення та розвиток мови людини.
27. Сучасні демографічні проблеми людства.

6 КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

A 5 (відмінно) 90–100

Студент має глибокі, міцні та системні знання з усього теоретичного курсу, може чітко сформулювати та використовує у своїх відповідях спеціальну термінологію з дисципліни, латинськими назвами, володіє понятійним апаратом, знає основні проблеми з дисципліни, її мету та завдання, вміє застосувати набуті теоретичні знання під час проведення лабораторних занять, що стосуються нових технологій дослідження структури людського організму. Самостійно може підготувати змістовний реферат і захистити основні його положення.

B 4,5 (добре) 85–89

Студент має глибокі, міцні та системні знання з усього теоретичного курсу, може чітко сформулювати та використовує у своїх відповідях спеціальну термінологію з анатомії людини, володіє понятійним апаратом, латинськими назвами, але у своїх відповідях може допустити неточності, зустрічаються незначні помилки під час проведення лабораторних занять.

Самостійно може підготувати змістовний реферат і захистити основні його положення.

C 4 (добре) 75–84

Студент знає програмний матеріал у повному обсязі, має практичні вміння, але не вміє самостійно мислити, підготувати реферат і захищати його положення. Відповідь його повна, логічна, але з певними неточностями.

D 3,5 (задовільно) 65–74

Студент відтворює значну частину теоретичного матеріалу з питань будови людського організму, виявляє знання і розуміння основних положень, за допомогою викладача може аналізувати матеріал, виправляти помилки, серед яких є значна кількість суттєвих. За допомогою викладача може підготувати реферативну роботу.

Е 3 (задовільно) 60–64

Студент має початковий рівень знань, володіє необхідними уміннями та навичками для вирішення стандартних завдань; виявляє розуміння основних положень навчального матеріалу з питань будови людського організму; здатний з помилками дати визначення понять та термінів, що вивчаються; може самостійно оволодівати частиною навчального матеріалу, але висновки робить нелогічні, непослідовні.

FX 2 (незадовільно) 35–59

Студент мало усвідомлює мету навчально-пізнавальної діяльності; слабо орієнтується в поняттях, визначеннях; самостійне опрацювання навчального матеріалу викликає значні труднощі; робить спробу розповісти суть заданого, але відповідає лише за допомогою викладача на рівні „так” чи „ні”; однак може самостійно знайти в підручнику відповідь.

X 1 (незадовільно) 1–34

Студент зовсім не володіє необхідними знаннями, уміннями, навичками та науковими термінами з дисципліни, що вивчається, зовсім нездатний до самостійного вивчення дисципліни.

Підсумковий контроль з дисципліни здійснюється у вигляді заключного тестування, що проводять після закінчення першого семестру (закінчення курсу).

Отриману кількість балів переводять у національну шкалу відповідно до таблиці, наведеної нижче, та виставляють в екзаменаційну відомість.

Відповідність рейтингових балів і національної шкали оцінювання:

Оцінка за 100-бальною шкалою	Оцінка за національною шкалою
60–100	„зараховано”
1–34	„незараховано”

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Алексеев В. П. Становление человечества. / В.П. Алексеев– Москва: Изд-во полит.лит., 1984. – 225 с.
2. Алексеев В. П. Географические очаги формирования человеческих рас. / В.П. Алексеев– Москва: Мысль, 1985. – 240 с.
3. Алексеев В. П. Историческая антропология и этногенез. /В. П. Алексеев– Москва: Наука, 1989. – 186 с.
4. Алексеев В. П., Дебец Г. Ф. Краниометрия: Методика антропологических исследований. /В. П. Алексеев– Москва: Наука, 1964. – 258 с.
5. Алексеева Т. И. Географическая среда и биология человека. / Т. И.Алексеева– Москва:Мысль, 1973. – 323 с.
6. Антропология на пороге III тысячелетия. – Москва, 2003. – Т. 1, 2. – 455 с.
7. Бунак В. В. Род Номо, его возникновение и последующая эволюция. /В. В. Бунак–Москва: Наука, 1980. – 187 с.
8. Вишневский Б. Н. Естественная история человека / Вселенная и человечество. /Б. Н. Вишневский– Ленинград,1928. – Кн. 6.–456 с.
9. Восточные славяне. Антропология и этническая история. –Москва:Науч. мир, 1999.–132 с.
10. Герасимов М. М. Восстановление лица по черепу / Труды Института этнографии АН СССР.Нов.серия. / М. М. Герасимов–Москва: Изд-во АН СССР, 1955. – Т. 28.–231 с.

11. Гинзбург В. В. Элементы антропологии для медиков. / В. В. Гинзбург–Ленинград: Гос.изд-во мед. лит., 1963.–168 с.
12. Гладкова Т. С. Кожные узоры кисти и стопы обезьяны и человека. / Т. С. Гладкова–Москва: Наука, 1966.–223 с.
13. Данилова Е. И. Гематологическая типология и вопросы этногенеза украинского народа. / Е. С. Данилова–Київ, 1971.–175 с.
15. Дубинин Н. П. Некоторые вопросы биосоциальной природы человека. / Н. П. Дубинин., Ю. Г. Шевченко –Москва: Наука, 1976.–197 с.
16. Дяченко В. Д. Антропологічний склад українського народу. / В. Д. Дяченко–Київ :Наук.думка, 1965.–276 с.
17. Зубов В. В. Одонтология: Методика антропологических исследований. /В. В. Зубов–Москва: Наука, 1968.–106 с.
18. Зубов А. А. Палеоантропологическая родословная человека. / А. А. Зубов–Москва:ИЭА им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН, 2004.–225 с.
19. Костебл Дж. Неандертальцы. /Дж. Костебл–Москва: Мир, 1978.–154 с.
20. Левонтин Р. Человеческая индивидуальность: наследственность среда. / Р. Левонтин–Москва: Издат. группа „Прогресс – Универс”, 1993.– 175 с.

Додаткова

21. Морфология человека: учеб. пособие / Под ред. Б. А. Никитюка иВ. П. Чтецова. –Москва: Изд-во Москов. ун-та, 1983.–156 с.
22. Расы и общество. –Москва: Наука, 1982.–236 с.
23. Рогинский Я. Я. Основы антропологии. / Я. Я. Рогинский, М. Г. Левин –Москва: Изд-воМосков. ун-та, 1955.–112 с.
24. Сегеда С. Основы антропології. /С. Сегеда–Київ: Либідь, 1995.–346 с.
25. Сегеда С. Антропологія. / С. Сегеда–Київ: Либідь, 2001.–278 с.
26. Семенов С. А. Развитие техники в каменном веке. / С. А. Семенов–Ленинград, 1968.–269 с.
27. Тегако Л. И. Основы современной антропологии. / Л. И. Тегако,И. И. Саливон–Минск:Университетское, 1989.–156 с.
28. Уайт Э. Первые люди. / Э. Уайт, Д. Браун–Москва: Мир, 1978.–136 с.

29. Халдеева Н. И. Антропозстетика. Опыт антропологических исследований. / Н. И. Халдеева Москва: ИЭА им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН, 2004.–109 с.
30. Хрисанфова Е. Н. Антропология. /Е. Н. Хрисанфова, И. В. Перевожчиков– Москва: Изд-воМосков. ун-та, 1991.–185 с.
31. Чебоксаров Н. Н. Народы, расы, культуры. / Н. Н. Чебоксаров,И. А. Чебоксарова –Москва: Наука, 1971.–234 с.

Методичні вказівки щодо самостійної роботи з навчальної дисципліни „Антропология” для студентів денної форми навчання за напрямом 6.030102 – „Психология”

Укладачі: д. б. н., проф. В. В. Никифоров,
старш. викл. О. О. Никифорова

Відповідальний за випуск доц. кафедри біотехнологія і здоров'я людини О. В. Пасенко

Підп. до др.2014 р. Формат 60x84 1/16. Папір тип. Друк ризографія.
Ум. друк. арк. _____. Накладприм. Зам. № _____. Безкоштовно.

Видавничий відділ
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського
вул. Першотравнева 20, м. Кременчук, 39600